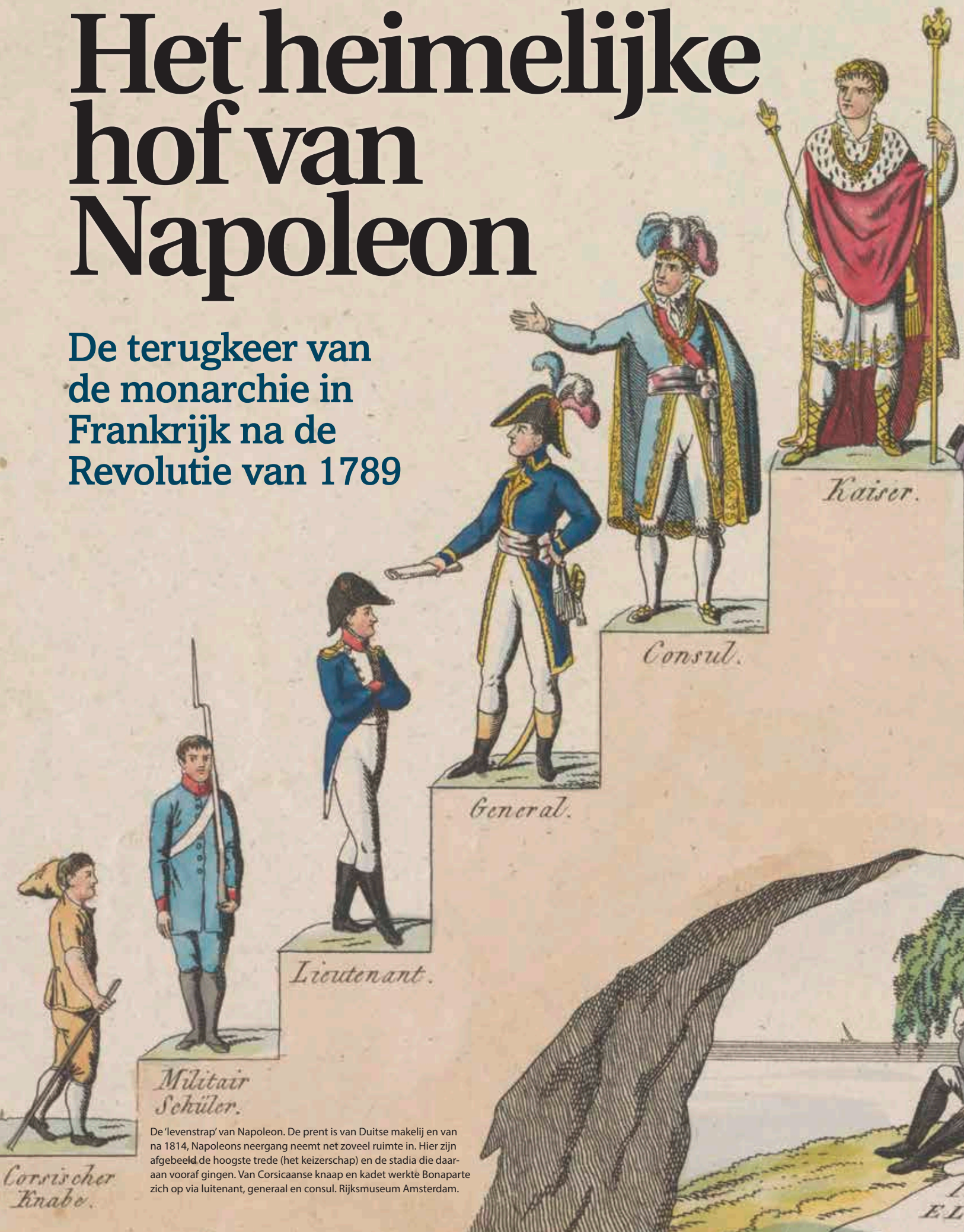

Het heimelijke hof van Napoleon

De terugkeer van de monarchie in Frankrijk na de Revolutie van 1789

De 'levenstrap' van Napoleon. De prent is van Duitse makelij en van na 1814, Napoleons neergang neemt net zoveel ruimte in. Hier zijn afgebeeld de hoogste trede (het keizerschap) en de stadia die daaraan vooraf gingen. Van Corsicaanse knaap en kadet werkte Bonaparte zich op via luitenant, generaal en consul. Rijksmuseum Amsterdam.

Corsischer Knabe.

Militair Schüler.

Lieutenant.

General.

Consul.

Kaiser.

E.L.

In 1804 werd Napoleon keizer. Zijn nieuwe vorstelijke allure leek heel vanzelfsprekend. Alsof Frankrijk niet zonder zo'n grandioze leider kon. Toch was de gewelddadige revolutie nog maar kort geleden uitgebarsten, was pas in 1792 de monarchie afgeschaft en een jaar later de afgezette koning Lodewijk XVI zelfs tot de guillotine veroordeeld en inderdaad berecht. Hoe kon het dat de Fransen al zo snel weer een vorst boven zich duldden? Hoe bereidde Napoleon hen daarop voor? **Jos Gabriëls** zoekt het uit.

Al vanaf zijn aantreden in mei 1804 laat de Franse president Emmanuel Macron zien zijn hoge ambt nadrukkelijk met bijna koninklijk vertoon te willen uitoefenen. Hij treedt hiermee in de voetsporen van illustere voorgangers. Van de huidige Franse staat wordt wel gezegd dat het eigenlijk een presidentiële monarchie is: in deze 'Vijfde Republiek' presenteert de oppermachtige president zich met vorstelijke allure. Behalve de grondlegger, Charles de Gaulle (1959-1969), bracht met name de socialistische president François Mitterrand (1981-1995) dit tot uiting. Men zou haast denken dat Frankrijk – ook al is het bijna anderhalve eeuw een republiek – nooit afscheid heeft genomen van zijn monarchale verleden. Als vanzelfsprekend dient het staatshoofd hier op luisterrijke wijze de grootheid en grootsheid van de staat en natie te belichamen. Of zoals De Gaulle het formuleerde: 'Zonder grandeur kan Frankrijk zichzelf niet zijn.'

De beste papieren

Een cruciaal moment in deze ontwikkeling is de kroning van Napoleon tot keizer in 1804. Twaalf jaar eerder zou dit ondenkbaar zijn geweest. Toen immers, in 1792, maakten de revolutionaire machthebbers Frankrijk tot een republiek en guillotineerden zij kort daarna zelfs de afgezette koning Lodewijk XVI. Na zeven jaren van politieke strijd, sociale onrust, militaire dreiging en financiële chaos waren de Franse elites echter opnieuw bereid de macht toe te vertrouwen aan een alleenheerser. Door één sterke man aan het hoofd van de Republiek te plaatsen, hoopten zij al het goede te behouden dat sinds 1789 ten koste van vele offers was bevochten. De succesrijke generaal Napoleon Bona-

De installatie van Napoleon als consul in 1799, door Auguste Codier, 1856 (collectie Conseil d'État, Paris).

parte had hiervoor de beste papieren. Na een geweldloze staatsgreep werd hij in november 1799 president, met als titel Eerste Consul. Napoleon begreep dat het niet genoeg was om de macht te bezitten, hij moest ook laten zien dat hij het voortaan in Frankrijk voor het zeggen had. Hij bevond zich hierbij in een ongemakkelijke spagaat. Enerzijds moest hij een republikeinse façade in stand houden, niet alleen om zijn politieke tegenstanders tegemoet te komen, maar ook omdat hij aan de Revolutie in belangrijke mate zijn legitimiteit ontleende. De Eerste Consul bleef daarom zijn besluiten

nemen 'in naam van het Franse Volk', hij hield vast aan de 14de juli als nationale feestdag, handhaafde de republikeinse kalender en liet revolutionaire symbolen als de Tricolore ongemoeid. Anderzijds was er tijdens het Consulaat sprake van een monarchisering van de republiek, die toenam naarmate Napoleon meer macht in handen kreeg. Dit kwam vooral tot uiting door het hof waarmee hij zich als Eerste Consul omgaf. De vorm die hij hieraan gaf, is veelzeggend. Napoleon koos niet voor een nieuw soort hof naar streng republikeinse snit, maar spiegelde zich uiteindelijk liever aan dat van Lodewijk XVI

in Versailles. Aan zijn hof hadden velen uit Napoleons omgeving sterke herinneringen. Bij de vorming van zijn hof had Napoleon overigens geen vooropgezet plan. Zijn leven lang een onovertroffen improvisator maakte hij slechts gebruik van de omstandigheden, die hij als geen ander naar zijn hand kon zetten.

Een militaire vormgeving

Door de vernietiging van de Bourbonmonarchie kon Napoleon nergens op terugvallen. Daarom besloot hij aanvankelijk zijn hof-in- wording op militaire wijze en met militaire middelen vorm te geven. Zijn legerachtergrond was daarbij bepalend. Zo benoemde hij zijn naaste vertrouweling generaal Duroc tot hoofd van de hofhouding en gebruikte hij zijn adjudanten als pseudo-kamerheren in de antichambres om bezoekers

Napoleon cultiveerde als politicus lange tijd een ongepolijste stijl, wat de legerofficieren zeer waardeerden. Dit portret van Napoleon en zijn mannen bij de slag bij de brug van Arcole ademt de ruwe maar kameraadschappelijke sfeer van het militaire bedrijf. De veldslag vond plaats tijdens de Italiaanse campagne tegen Oostenrijk van 1796-1797. Door Jacques Onfray de Bréville, 1910 (via Wikimedia Commons).

aan te dienen en uitgeleide te doen. Napoleon vormde uiteraard meteen een Consulaire Garde, die behalve als paleiswacht ook een representatieve functie vervulde bij openbare plechtigheden. Militair vertoon was trouwens bij uitstek de manier waarmee de Eerste Consul de macht en het aanzien van zijn regime tot uiting bracht: de spectaculaire parades die met vaste regelmaat

koninklijke residentie in het centrum van Parijs waar Napoleon na de machts-overname aanvankelijk zijn intrek nam, heette voortaan 'Regeringspaleis'. De hofhouding was het 'interne paleisbeheer' en Duroc droeg niet de traditionele titel opperhofmaarschalk maar 'paleisgouverneur'. Er was geen opperstalmeester maar een 'stalinspecteur' en geen opperjagermeester maar een

Napoleon bediende zich behoedzaam van verhullende termen die iedere verwijzing naar Versailles vermeden

op het immense plein voor het Tuilerieën paleis in Parijs werden gehouden, trokken telkens drommen publiek uit binnen- en buitenland.

Napoleon manoeuvreerde uiterst behoedzaam. In zijn streven een bij zijn machtspositie passend hof te creëren en tegelijkertijd de republikeinse gevoeligheden te ontzien bediende hij zich van een verhullende ambtelijke terminologie die iedere verwijzing naar Versailles vermeid. De Tuilerieën, de voormalige

'kapitein-generaal van de jachtpartijen'. Kamerheren waren 'paleisprefecten' en hofdames heetten 'gezelschapsdames'. De omgangsvormen in de omgeving van de Eerste Consul verliepen zonder veel protocol. Er heerste een informele sfeer, die eerder burgerlijk dan vorstelijk aandeed. Dit werd in de hand gewerkt doordat Napoleon al in de loop van 1800 vaker verbleef in Malmaison, zijn bescheiden landhuis even ten oosten van Parijs, dan in de imposante maar

De ‘Consulin’

Tijdens de Franse Revolutie waren vrouwen al snel uit de politieke arena verwijderd. De Republiek was hierdoor het exclusieve domein van mannen geworden. Ook had geen van de revolutionaire leiders zich samen met zijn wederhelft in het openbaar vertoond. Voor overtuigende republikeinen was dit trouwens onbestaanbaar. Op formele grond kon het niet, omdat hun echtgenotes geen officiële functie vervulden. En ook om principiële reden was het onwenselijk: indirect zouden zij dan immers de eigen persoon belangrijker maken dan de ambten die ze namens het volk bekleedden. Na zijn benoeming tot Consul voor het Leven in 1802 achtte Napoleon zich sterk genoeg deze opvatting te trotseren. Nu hij openlijk als soeverein naar voren kon treden, was het in zijn ogen noodzakelijk ook Joséphi-

ne de Beauharnais nadrukkelijk als de echtgenote van het staatshoofd te presenteren. Aan het begin van het Consulaat was ‘Madame Bonaparte’, zoals zij officieel werd aangeduid, vrijwel onzichtbaar geweest tijdens ceremoniële plechtigheden. Vanaf 1802 bepaalde het protocol dat zij bij dergelijke gelegenheden in rang onmiddellijk na haar man kwam. Om deze positie te onderstrepen en haar bij het vervullen van representatieve taken te assisteren kreeg Joséphine in dat jaar ook eigen hofpersoneel in de vorm van vier ‘dames de compagnie’. Als de officieuze koningin van Frankrijk liep of zat de ‘Consulin’ (‘la Consulesse’) voortaan naast Napoleon. En in december 1804 kroonde hij eerst zichzelf tot keizer en vervolgens haar tot keizerin.

Joséphine de Beauharnais met haar man als keizer-spaar. Daarboven: spotprent van James Gilray uit 1803, dus vóór de kroning, waarop ze nadrukkelijk de echtgenote van het staatshoofd is. De karikatuur gaat over het gevaar dat de imperialistische Franse leider vormt voor Engeland: onder de opgediende gerechten zijn de Tower of London en de Bank of England. Het is ook een waarschuwing aan Napoleon, want het is een variant op het Bijbelverhaal over Belsazar, heerser van Babylonië waar de Joden in ballingschap leefden. Tijdens een feestmaal worden geroofde Joodse tempelbekers gebruikt. Dan verschijnt (net als op deze prent) op een muur de geheimzinnige tekst ‘Mene mene tekél upharsin’. Alleen de Jood Daniel kan het uitleggen. Het betekent ‘geteld, geteld, gewogen en verdeeld’. Ofwel: uw heerschappij is bijna voorbij. Inderdaad vallen de Perzen die nacht aan en sneuvelt Belsazar. (Library of Congress.)

ongeriefelijke Tuilerieën, de officiële residentie midden in de hoofdstad. Voor Napoleon was Malmaison een 'idyllisch oord'. Graag bracht hij hier, buiten het oog van de Parijzenaars, met familieleden en bevriende legerofficieren – soms aangevuld met politici, geleerden en kunstenaars – op ongedwongen wijze vele dagen door. Vooral de militairen zetten hun familiale omgang met hun oude strijdmakker voort, met inbegrip van grof taalgebruik en ruwe kazerne-manieren, zoals elkaar tutoyeren en amicaal op de schouder slaan.

Consul voor het Leven

Dit alles veranderde in 1802. In augustus van dat jaar werd Napoleon, uit erkentelijkheid voor zijn vele verdiensten voor Frankrijk, door de Senaat benoemd tot Consul voor het Leven. Deze dankbaarheid werd breed gevoeld, want een volksraadpleging bekrachtigde dit besluit met een overweldigende meerderheid. De concentratie van macht in handen van één persoon nam nog verder toe. Bovendien mocht de Eerste Consul volgens de aangepaste grondwet zelf zijn opvolger aanwijzen. In feite was er sindsdien sprake van – zoals een tijdgenoot het uitdrukte – 'een erfelijk koningschap verborgen achter een republikeinse façade'. Het voorstel hem de titel 'Sa Majesté consulaire' toe te kennen stuitte echter nog op te veel republikeins verzet in de Senaat. Het bleef dus bij 'Citoyen Premier Consul'. Nu Napoleon een bijna monarchale positie had gekregen, ging hij weer wat verder met de vorming van een volwaardig hof. Malmaison was hiervoor te klein en te weinig aanzienlijk, maar hij had nog steeds behoefte aan een buitenverblijf waar hij de Tuilerieën kon ontvluchten. Dit vond hij in het voormalige koninklijke kasteel van Saint-Cloud, eveneens op korte afstand van Parijs gelegen. Hij liet het ingrijpend restaureren en opnieuw inrichten. De luister en de luxe waarmee dit gebeurde, maakten diepe indruk op allen die het kasteel voor het eerst betraden. 'Bonaparte bewoont het onderkomen van de koningen', aldus een bezoeker, 'en de inrichting is nu wellicht nog schitterender dan voorheen.'

Na 1802 nam het hofpersoneel sterk in aantal toe. Napoleon verdeelde het nu

Napoleon in keizersmantel, ca. 1805-1815; (atelier van) François-Pascal Simon baron Gérard. Rijksmuseum Amsterdam.

op traditionele wijze over afzonderlijke afdelingen met specifieke taken zoals de stal, de thesaurie en de jacht, elk met

een hoge dignitaris aan het hoofd. Bovendien werd het personeel in passende kledij gestoken. De bedienden gingen zelfs livrei dragen, een 'feodale' dracht die in 1790 door de revolutionairen bij wet was afgeschaft. Kennelijk had Napoleon goed aangevoeld dat de tijd

hiervoor inmiddels rijp was, want toen de lakeien in hun kleurrijke kostuums voor het eerst achterop de staatsiekarossen door Parijs reden, wekte dit bij het publiek eerder bewondering dan ongenoegen.

Wat kleding betreft moest Napoleon er ook zelf aan geloven. Als Consul voor het Leven kon hij er niet meer onderuit zich bij ceremoniële gelegenheden in zijn roodfluwelen ambtskostuum te vertonen in plaats van in legeruniform, waaraan hij eigenlijk de voorkeur gaf. De representatie werd steeds belangrijker. Tijdens de officiële bezoeken aan enkele Franse regio's in 1802 en 1803, bijvoorbeeld, reisden de Eerste Consul en zijn echtgenote Joséphine de Beauharnais in een rijtuig dat werd getrokken door acht paarden, het aantal dat vanouds aan een soeverein was voorbehouden. Een groot persoonlijk gevolg vergezelde hen, met veel pracht en praal. Overal liep de bevolking uit en kreeg het paar spontaan een vorstelijk onthaal.

Hofetiquette van de Bourbons

De ceremoniële plechtigheden in de Tuilerieën en in Saint-Cloud, zoals de ambassadeursaudiënties en officiële diners, namen na 1802 toe in aantal en in uiterlijk vertoon. Hiervoor gold voortaan, evenals vroeger aan het koninklijk hof, een strak en strikt protocol. Napoleon legde er steeds meer de nadruk op dat hij als staatshoofd voortdurend moest zijn omgeven door een aureool van waardigheid en plechtstatigheid. Iedereen kon dan meteen zien welke hoge positie hij innam en hem als zodanig met gepaste distantie en distinctie benaderen.

Er kwam daarom een heus etiquettereglement, gemodelleerd naar de omgangsvormen aan vorstelijke hoven – in de eerste plaats dat van de Bourbons. Om precies te weten hoe het er vóór 1789 in Versailles aan toe was gegaan, vroeg Napoleon voormalige hovelingen en hofbedienden hierover het hemd van het lijf en liet hij oude etiquetteboeken napluizen.

De naleving van de nieuwe protocolregels verliep aanvankelijk niet zonder strubbelingen. Vooral legerofficieren kostte het moeite Napoleon plots met nederige egards tegemoet te moeten

treden. Een vrijmoedige omgang met hun vroegere kameraad werd in de salons en antichambres echter niet langer getolereerd. 'De monarchale vormen hadden de militaire camaraderie vervangen', zo heette het.

Napoleon waagde zich nog verder van het republikeinse pad toen hij vanaf

Napoleon wachtte geduldig het geschikte ogenblik af, terwijl hij alle vernieuwingen en veranderingen zorgvuldig doseerde en maskeerde

1802, wederom de Bourbonkoningen imiterend, ook zijn kerk- en theaterbezoek met hofceremonieel omgaf. Als 'zoon van de Verlichting' was Napoleon zelf niet gelovig, maar hij beseftte dat het rooms-katholieke geloof ook na de Revolutie nog steeds een belangrijke rol speelde in de Franse samenleving. Hij presenteerde zich naar buiten toe als een vroom staatshoofd en nam evenals zijn voorgangers in Versailles met uiterlijk vertoon deel aan de zondagochtend-mis. De vorm was voor hem overigens belangrijker dan de inhoud: hij bleef slechts twintig minuten in de hofkapel, weigerde pertinent te knielen en ging noch ter communie noch te biecht. Ook de bezoeken van de Eerste Consul aan het paleistheater in Saint-Cloud verliepen volgens de voormalige hofetiquette. Zo moesten de toeschouwers opstaan wanneer Napoleon binnenkwam en gedurende de voorstellingen muisstil zijn. Zij mochten niet applaudiseren of op een andere manier door woord of gebaar hun mening laten blijken. Dit privilege had alleen de Eerste Consul.

Het slotstuk: zichzelf gekroond

In vijf jaren was Napoleon erin geslaagd een vorstelijk hof tot stand te brengen. Bij de omvorming van de republiek naar wat wel 'een consulaire monarchie' is genoemd, deed hij niets overhaast. Hij wachtte geduldig het geschikte ogenblik af, terwijl hij alle vernieuwingen en veranderingen zorgvuldig doseerde en maskeerde. Op 18 mei 1804 volgde het slotstuk: de voltallige Senaat begaf zich

naar Saint-Cloud om hem de titel Keizer der Fransen aan te bieden.

Toen Napoleon zichzelf in december 1804, tijdens een grandioze plechtigheid in de Notre-Dame, de kroon op het hoofd drukte, was het noodzakelijke voorwerk verricht. Hij had toen immers al de beschikking over twee rijk

ingerichte residenties in de Tuilerieën en Saint-Cloud en over een hofhouding van enige omvang. Bovendien was zijn entourage intussen gewend aan de regels van protocol en etiquette en had hij de bevolking vertrouwd gemaakt met ceremoniële pracht en praal. Op deze fundamenten kon Napoleon, zonder bezwaar of protest, zijn keizerlijke hof vestigen.

Jos Gabriëls is als senior onderzoeker verbonden aan het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis in Amsterdam. In het kader van het NWO-project 'Monarchy in Turmoil' verricht hij vergelijkend onderzoek naar de Napoleontische hoven van Louis Bonaparte, koning van Holland (1806-1810), en Jérôme Bonaparte, koning van Westfalen (1807-1813).

VERDER LEZEN

- ▶ **Jos Gabriëls**, 'Het hof dat geen hof mocht heten: de monarchisering van de Franse Republiek tijdens het Consulaat van Napoleon Bonaparte, 1799-1804', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123 (2010) 354-369
- ▶ **Philip Mansel**, *The Court of France, 1789-1830*, Cambridge University Press, 1981
- ▶ **Philip Mansel**, *The Eagle in Splendour: Inside the Court of Napoleon*, I.B. Tauris, 2015